

МЕСТОТО И УЛОГАТА НА НЕКОИ ЈАЗИЧНИ ПОЈАВИ ВО
МАС-МЕДИУМИТЕ

V raziskavi avtorica preučuje rabo narečnih oblik v sredstvih javnega obveščanja. Analizira nehoteno in zavestno rabo, ko ima narečje slogovno funkcijo in ko lahko govorimo o uspešnih in neuspešnih narečnih oblikah znotraj govora. Nato identificira osebe, ki uporabljajo narečne oblike, in se vpraša, ali je ta raba odvisna od spola, statusa, izobrazbe, poklica itd. govorcev, zlasti novinarjev. Na koncu obravnava vplive narečij na makedonski knjižni jezik.

makedonski jezik, publicistični funkcijski slog, sredstva javnega obveščanja, novinarski jezik, narečne oblike

This research investigates the use of dialect forms in the mass media. The analysis will cover both unintentional and conscious use, when dialect is part of the stylistic function and we can talk about successful and unsuccessful dialect forms within speech. We then proceed to identify who uses dialect forms and ask whether this is dependent on the gender, status, education, profession, etc. of the speakers, especially journalists. Finally, we shall discuss the effects of dialects on the Macedonian standard language.

Macedonian language, journalistic functional style, mass media, journalists' language, dialect forms

Масовните медиуми (познати како мас-медиуми) имаат важно место во општеството и претставуваат цивилизациска придобивка. Тие се влучени во секојдневните активности на современиот човек, со што се покажува неодминливата потреба на граѓанинот да се информира за разни аспекти од животот. Јазикот во масовните медиуми бил чест предизвик за научно истражување од страна на лингвистите, особено со акцент на непочитувањето на стандарднојазичната норма на македонскиот јазик.

За ова истражување имавме намера да видиме какви се местото и улогата на дијалектизмите, односно на дијалектните црти, во јазикот на средствата за

јавно информирање, ако се има предвид основата на македонскиот стандарден јазик. Истражувањето е сведено на средствата за јавно информирање (печатени и електронски), кои им се понудени на граѓаните од главниот град Скопје. Се разбира, дека може да има и продолжување на истражувањето, кое би било насочено, пред сè, кон јазикот на електронските медиуми во другите градови на Република Македонија.

За да ја постигнеме целта на истражувањето, најпрвин е потребно да се потсетиме на неколку историско-развојни моменти на македонскиот јазик.

Дијалектната основа (поточно централните говори од западномакедонското наречје) заедно со правописот (фонетски со мали отстапки на етимологијата) и со збогатувањето на *зборовниот состав* (од сите македонски говори) се трите основни принципи врз кои се потпира македонскиот (литературен) јазик, што ги определи уште Крсте Петков Мисирков во почетокот на дваесеттиот век. Изборот на дијалектната основа што го направи Мисирков не беше случаен, затоа што (1) станува збор за процес започнат кон средината на деветнаесеттиот век (поткрепа за ова, меѓу другото, се и записите на народните и на друг вид текстови) и (2) Мисирков со полно право го посочи централното наречје, како такво што може да внесе најмногу типично македонски црти во структурата на литературниот јазик и во исто време да биде спона меѓу другите македонски говори (во: *Неколку зборови за македонскијот литературен јазик*). Неминовност беше овие принципи да бидат застапени и при завршувањето на кодификацијата во 1945 година кога македонскиот јазик конечно стана официјален јазик на Република Македонија. Денес се потврдува фактот дека меѓу основните особености на македонскиот стандарден јазик спаѓа и фактот дека тој има сопствена дијалектна основа. Како што е познато, во основата на македонскиот стандарден јазик влегоа централните *a*-говори, т. е. група говори, а не говорот на центарот, на најголемиот град. Изборот на дијалектните црти од споменатите говори (пошироко, од нашето најголемо наречје – западномакедонското) во стандардниот јазик беше направен внимателно. Се разбира, беа земени дијалектни црти и од источномакедонското наречје. Зборувајќи за дијалектната основа на македонскиот стандарден јазик и имајќи ги предвид основните карактеристики на македонските дијалекти, можеме да видиме дека нема македонски говор (дијалект), или пошироко група говори со кој/кои тој ќе биде идентичен.

Без претензија на исцрпност, ќе се обидеме да ги согледаме оние дијалектни особености што влегоа во основата на стандардниот јазик.

Препознатливи јазични црти од западномакедонското дијалектно подрачје, што го карактеризираат македонскиот стандарден јазик се: третосложниот акцент; тројниот член *-от, -ов, -он*; личните заменки: *тој, таа, тоа*; доследна употреба на удвојување на објектот; употреба на дативна форма од личните заменки без предог за 1. л. и за 2. л. едн.: *мене ми рече*; синтетички начин на изразување на другите долги личнозаменски форми; формата *се* во 3 л. мн.

сегашно време од глаголот *сум*; испуштање на помошниот глагол во 3 л. едн. и мн. на перфектот: *тој дошол*; употреба на глаголските форми со има/нема + глаголските придавки на *-н, -т* во среден род: *имам/имавам одено*; препозитивна употреба на клитиките и нивната употреба на почетокот на реченицата; како и рефлексите: замена на старата *Ѣ* со *Ѣж*, што дало */ja/: јазик*; замена на *Ѣ* со */e/*: *леб*; замена на групата *Ѣвз* во */цу/*: *цуги*; итн. Конкретно, од централната група говори се земени следниве црти: петочлениот вокален систем (*и, е, у, о, а*); трите глаголски групи (*а, и, е*); наставката *-ува* во глаголските образувања; наставката *-ат* за 3 л. мн. сег. вр.; наставката *-а* за 3. мн. аорист и на имперфект; трите демонстративни заменки: *тој, овој, оној*; како и: рефлексот */a/* место *ж*: *рака*; вокалното *р*: *врф*; вокалното *л* во рефлексот */ол/*: *солза*; тврдиот изговор на старото *л*: *клуч*; зачуваниот изговор на консонантските групи *шт, жд*: *огниште, дожд* итн. Од јазичните особености кои го поврзуваат стандардниот јазик со источномакедонските говори се изделуваат: чувањето на интервокалното *в*: *човек*; кратката личнозаменска форма *ги*: *виде ги*; формите на избројана множина на *-а*; 3 л. едн. сег. вр. без наставка; членот *-от* итн.

Како што наведува Илија Чашуле (1997: 141–142), благодарение на поставената дијалектна рамнотежа и направена синтеза меѓу јазичните карактеристики на централните (а пошироко и на) западномакедонски говори и одделните одлики на источномакедонските говори се јави неоспорен успех во кодификацијата на македонскиот стандард што доведе до негово брзо широко прифаќање и примена.

Треба да се нагласи дека денес зборуваме за стабилизирана состојба на македонскиот стандарден повеќефункционален јазик, кој ги опфаќа сите сегменти од општественото живеење.

Публицистичкиот функционален стил, еден од петте функционални стилови на македонскиот стандарден јазик, го опфаќа јазикот на средствата за јавно информирање и на публицистиката. «Публицистичкиот функционален стил можеме да го определиме како вид меѓучовечко општење во чии рамки едната страна информира широк круг читатели/слушатели/гледачи за настани – актуелни или минати – оценети како важни или интересни за говорната заедница» (Минова Ѓуркова 2003: 277), или како што пишува во една колумна ... «впрочем, политиката и весниците веќе подолго време служат само да не застрашуваат со право и без право» (14. 11. 2007).

Јазикот во секој одделен период претставува огледало на актуелниот јазичен момент во општеството и е показател за степенот на усвоеност и примена на нормата во јавната комуникација. Факт е дека медиумите имаат «истурена» позиција во општеството, со што претставуваат главни промотори на поместувањата во јазикот што ги носи новото време.

Ако можеме да зборуваме за ограничен број печатени публикации и една државна радио-телевизија во периодот по Втората светска војна, од 1991 година зборуваме за појавување на голем број приватни (печатени и електронски) информативни гласила. Според *Законот за дифузна дејност* донесен 1997 година, радиостаниците и телевизиските канали се поделени на јавни радиодифузни претпријатија (каде што се вклучени поранешните државни) и трговски (каде што се вклучени приватните). Во 1998 година сме имале околу 80 приватни радиостаници и околу 60 приватни телевизиски канали што добиле дозвола за емитување програма (во овој број се вклучени и радиостаниците и телевизиските канали што емитуваат програма на јазиците на националните малцинства), а ако се доддат кон сето ова и поранешните локални државни радиостаници, потоа МРТВ, па и следењето на телевизиските програми од соседните држави преку кабелската телевизија, се добива една навистина голема бројка, која можеби е доближена до третоцифрен број. Од друга страна, не е мал бројот на печатените средства за информирање (6 дневни весници на македонски јазик и многу периодични изданија, вклучувајќи ги гласилата на одделни политички партии). Ако не може да се замисли едно модерно општество без брзо и точно информирање, се добива впечаток дека граѓаните на Република Македонија имаат можност да бидат информирани, а и да се забавуваат, со оглед на фактот што на голем број радиостаници и телевизиски канали се нудат музички и емисии со забавен карактер итн.

Не треба да се испушти предвид дека медиумите се само еден сегмент во општеството и дека сето она што се случуваше во 1991 година (тука мислиме на општествено-политичката промена) подеднакво влијаеше и врз јазикот на медиумите. Од една крајност, едноумието, се премина во друга крајност, демократизацијата, каде што имаше мислење дека сè што опстојувало дотогаш било погрешно. Се појави нова опасност: се изместија критериумите за јавното искажување, така што кај многу автори во нивните текстови се појавија нестандартни елементи (*архаизми, фамилијаризми, жаргонизми, вулгаризми*, итн. други ... *изми*, меѓу кои и *дијалектизми*). Од друга страна, некритичниот однос кон преземањето на слоеви од туѓи јазици доведоа до употреба на голем број *странцизми*, односно *англизми*. Токму тука може да се види засилениот контакт со престижните светски јазици, особено со англискиот. «Утеха» преставува фактот што македонскиот јазик не се издвојува од другите словенски и несловенски јазици, кои исто така се опфатени од процесот на глобализацијата и од влијанието на англискиот јазик.

Изразено беше спротивставувањето од страна на претставниците на медиумите кон јазичните специјалисти преку избегнување на «ограничувачките» утврдени решенија, како што се: неприменување на некои правописни одредби, засилено присуство на латиничното писмо, употреба на лексички слоеви или туѓи деривациски модели, како и интересенци во рамките на организацијата на реченицата, во поглед на збороредот, (не)удвојувањето на

предметот, номинализацијата итн. Институцијата лектор «беше непотребна», поради надредениот однос на новинарите-автори. Ова посебно им се припишува на помладите новинари, кои сакаат да го фатат чекорот на времето со современите трендовски новинарски пишувања. За разлика од нив, постарите новинари обично се подисциплинирани во пишувањето, што е резултат на искуството и на односот кон јазикот во претходниот период.

Поместувања и подновувања треба да има, а нормата треба да има активен однос кон нив, со што се потврдува дека македонскиот јазик е жив јазичен организам. Но, со право треба да се поддржат јазичните специјалисти, кои им забележуваат на новинарите за некритичноста во заемањето и во отстапувањето од нормата на места што веќе се широко прифатени.

Во средствата за јавно информирање *новинарскиот потстил* се смета за основен и лингвистите што го проучуваат публицистичкиот функционален стил, најмногу се задржуваат на карактеристиките на овој потстил. (Овде се оградуваме од фактот кој може да работи како новинар, со оглед на тоа што луѓе со различни други професии работат како новинари и во печатените и во електронските медиуми.) Во рамките на овој потстил одделни автори разликуваат: информативен, аналитички, белетристички (книжевнопублицистички) род, а некои ги вклучуваат и енигматскиот род и стрпиот. Другиот потстил од публицистичкиот функционален стил е монографско-публицистичкиот.

Кога зборуваме за карактеристиките на новинарскиот потстил ќе се потсетиме на неколку поважни, а тоа се: **клишираноста** на изразот (каде што има утврдени, врзани зборовни состави: *од извори блиски до Владата, допатува/отпатува во дводневна официјална и пријателска посета; се здобиле со тешки телесни повреди; многу често со метафорична димензија: Тоше ги «запали» Словенките; жеешка политичка есен; болно/нерешливо/чувствително ... прашање*), потоа широка застапеност на **фразеолошки изрази** од различно потекло: *ја стави главата в торба; коцката е фрлена*, со помали или поголеми интервенции: *Кучињата лаат, проектите врват*; и со појава на паракнижевни фразелогизми: *Загубарите го трчаат последниот круг; Сè тече, ништо не се менува*; меѓу кои има и помалку успешни: *цутат како печурки под дожд*. Карактеристика е и употребата на **актуелни зборови и изрази**, од кои, со текот на времето, некои се јавуваат со значенски нијансирања: *Педесет и петгодишниот Турк е поранешен висок претставник во ОН и е релативно нов во политиката*; или пак: *брифинг, апликација ...*; како и проширување на **изборот на лексиката**, каде што, покрај внесувањето на туѓите лексички слоеви – модерни и престижни: *евроинтегрира, земја-членка, чекира, даунлодира*, сè почесто се активираат лексеми кои имале поограничена употреба, меѓу кои се разговорните форми, фамилијаризмите, дијалектизмите, архаизмите и историцизмите: *белки, демек, есап, мерак, бадијала*,

с'клет, кар, фајде, зијан, усул, башка, чуму, атер, чауши, раја, кадија, ферман, китан. Кон нив се вклучени и супстандардните форми: *фаца, батка, штос, фолира ...* Се разбира дека употребата и степенот на овие карактеристики често се обусловени од новинарскиот род на текстот.

Секако треба да се потсетиме и на честите отстапувањата од јазичната норма што се среќаваат во новинарскиот потстил. Ќе наведеме некои од правописните отстапувања (неточна употреба на големата буква: *Филолошки Факултет*; престиж на латиничното над кириличното писмо; пишување на графемата *ш* со црточка одоздола: *археолошка збирка Шпиц, Тоше, Идеал шипка, школска комедија*; напишување на надредните знаци или нивно заменување: *сè, нè, ò* (дури и споено пишување на *сè уште*); употреба на несоодветен знак за апостроф, обично од техничка природа: *ОжНил*; или на несоодветно место: *зар'ти*; несоодветна употреба: *бон – тон*, или непотребна употреба на црточката: *радио-програма*; отстапувања во обезвучувањето: *одтаму, председател, градче, безконечно, субкултура*; неудојување на удвоени согласки: *потик, одели, подржи, десетина ...* итн.); потоа од право-говорните отстапувања (отстапувања од третосложниот акцент; мекиот изговор на *љ*, одделен изговор на *л + ј*; тенденција на позатворен изговор на вокалите), па некои елементарни граматички грешки (употреба на несоодветен род: *смисол, сета раскош, острово, програм*; несоодветен број: *интервјуи, депои*; под влијание на срхрв.: *трошкови, случаеви, кадрови*; несоодветна употреба на двоина: *двата најзагадени градови, шест постигнати голови*; во одделни прилози преферирање на застапеноста на членската форфема *–от*; се јавува отсуство на членот, особено кога станува збор за превод на вести од други јазици: *... му честитаме на голман ...*; употреба на глаголи од разговорниот стил: *отвара, затвора*; тесно поврзување на глаголскиот вид и глаголското време, така што имперфектот се образува од несвршени, а аористот од свршени глаголи;¹ неправилни образувања на можниот начин со прилогот како со целно значење и со сврзувачкиот состав *за да: како би им задала уште еден шамар; за да би можеле да го паметат*; употреба на лична форма од неличниот глагол *треба: требаме да планираме*; употреба на еден раширен модел: *оној кој/оние кои*; употреба на земенката *кого* во позиции кога не се однесува на лица: *листот на кого пишува*; употреба на заменската придавка *истиот* наместо личната замена *тој*; употреба на лично-предметната замена *кој* во извични контексти наместо заменската придавка *каков: Која лудост!*); некои зборовообразувачки модели, како што е: *апелационен суд*, потоа синтаксички недоследности (несоодветна употреба на сврзници: *али, така да, чим, него*; на предлози: *после* место *по* (*закани по/за економската стабилност*); *по/на* покана *од*; несоодветна употреба на изразот (*се брани од слобода*), непотребна употреба и непотребно испуштање на некои предлози; изместување на збороредот: *повеќе ученици од «Зеф Љуш Марку»*

¹ Повеле за ова види: Минова Ѓуркова 1998: 108.

претепале тројца средношколци – Македонци, од само за нив позната причина; удвојување на неударен ДО: ги «наседна» некои медиуми; Владата го симна од дневен ред едно од најекспонираните прашања ... итн.

Од истражувањата може да се забележи отвореното, подиректно обраќање на новинарите кон читателите/гледачите/слушателите преку авторовата идентификација, особено во вториов период (по 1991 година). Преку употребата на лексичките и на фразеолошките изразни средства што се својствени за обичниот човек, авторот сака да се приближи до народот. Затоа, е позабележливо присуството на народни норми за обраќање, употреба на лексика од народната традиција, во која се вклучени архаизмите, дијалектизмите, фразеологизмите, како универзална порака на народната мудрост: *Селото гори, ___ се чешла; Што си надробил, тоа ќе сркаш; Наведната глава, сабја не ја сече(т)*. Фолклорниот начин на изразување се потпира врз народната традиција односно врз јазикот и стилот на народното творештво (приказните, песните, пословиците, гатанките, легендите итн.). Со употреба на вакви изрази, јазикот на новинарството добива ефектност. Значи, дијалектизмите се вклучени во новинарскиот јазичен израз заедно со: турцизмите, архаизмите и колоквијализмите, како и во фразеологизмите. За разлика од повеќедецениските (свесни) напори во нашето новинарство да се заменуваат со соодветни современи еквиваленти, во новово време има обратна насока, што значи и извесно преоткривање и актуализација на претходните лексички пластови. Свесната употреба на ваквите зборови во современ текст има посебна изразна моќ, каде што, покрај пораката со која се добива веста, е присутна и пораката со која се илустрира контрастот на минатото и на сегашноста. Често пати, текстовите на новинарите добиваат поголема тежина со отвореното критичко-иронично искажување, па и со доза на зајдливост. Така, се употребуваат турцизми: *Непосредно по завршувањето на вториот круг избори, од Брисел стигна следниот абер ...; Овие алашверии работи немаат врска со дубарите ...;* или пак дијалектизми: *Таквите човеци најверојанто на своето работно место се однесуваат поинаку; Веројатно е член на некое здружение за заштита на животните, штом за една желка може да отпа двајца «човеци»; Саботната вечер беше резервирана за поинакви возбудања со севе контроверзиите, разбира се кои, се чини, се ептен наш патент ...* итн. Острината во изразувањето се засилува и со графички интервенции: *(Т)ајван на Балканите; (Д)воен аршин ...*

Понекогаш е поедноставно дијалектизмите да се разгледуваат во рамките на разговорниот функционален стил. Наведените примери: *ж'та, с'клет, см'кне*, или *чо'ек*, се среќаваат во разговорниот функционален стил, меѓутоа, исто така, тие се и дијалектни форми, кои се среќаваат во новинарскиот израз, како во електронските медиуми, така и во печатените медиуми (облежени со апостроф).

Овде можеме да го прокоментираме бележењето и на апострофот зад графемата *р*: *р'госан, р'ж, р'бет, р'мба ...* Станува збор за пограшно

бележење, кое е спротивно од нормата на македонскиот јазик, а ваквото бележење е врз основа на изговорот во некои македонски говори и во вакви случаи лекторите треба да интервенираат.

Не е направена интервенција, односно не е лекториран следниов текст во кој се среќава дијалектна форма на долгата личнозаменска форма: ... и уште многу, многу такви **ними** слични изуми и чудества ...

Ако ги сумираме размислувањата, можеме да кажеме дека има два начина на употреба на дијалектизмите. Првиот начин е свесната употреба на дијалектни форми, кога се употребуваат како стилско обележје. (Во понудениот материјал наведовме успешни и помалку успешни реализации на дијалектизмите вклучени во рамките на јазичниот стандард.) Од друга страна, можеме да зборуваме и за несвена употреба на дијалектните форми, каде што новинарите (во говорена и во пишувана форма) употребуваат дијалектизми од својот роден говор. Тогаш зборуваме за индивидуален стил на новинарите. Ако може да се интервенира во пишуваната форма, бидејќи текстовите треба да бидат лекторирани, во говорената форма се остава на совеста, на образованието и на односот на новинарот кон стандарноразичната норма на македонскиот јазик.

Литература

- ДИМИТРОВСКИ, Тодор (ред.), 1998: *Правопис на македонскиот литературен јазик*. Скопје.
- КОНЕСКИ, Блаже, 1982а: *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје.
- КОНЕСКИ, Блаже, 1982б: *Историја на македонскиот литературен јазик*. Скопје.
- КОНЕСКИ, Кирил, 1995: *Зборообразување во современиот македонски јазик*. Скопје.
- КОНЕСКИ, Кирил, 1995: *Правописен речник на македонскиот литературен јазик*. Скопје.
- КОРУБИН, Благоја, 1969, 1976, 1980, 1986, 2000, 2001: *Јазикот наш денешен* 1–6. Скопје.
- МИНОВА ЃУРКОВА, Лилјана (ред.), 1998: *Македонски јазик*. Орле.
- МИНОВА ЃУРКОВА, Лилјана, 1994/2000: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје.
- МИНОВА ЃУРКОВА, Лилјана (ред.), 2003: *Стилистика на современиот македонски јазик*. Скопје.
- ТАНТУРОВСКА, Лидија, 2002: Обраќањето и политчките промени. *Македонски социолингвистички и филолошки теми*. 233–240.
- ТАНТУРОВСКА, Лидија, 2004: Кон актуелните состојби во македонскиот јазик. *Актуелните состојби во македонскиот јазик*. 7–14.
- ТАНТУРОВСКА, Лидија, 2005: *Директниот и индиректниот објект во македонскиот стандарден јазик*. Скопје.
- ТРЕНЕВСКИ, Томислав, 2002: Туѓојазични влијанија во печатените медиуми. *Македонски социолингвистички и филолошки теми*. 241–250.